

УДК 821. 161. 2`06–93. 09

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-439-446

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА ДЛЯ ДІТЕЙ (НА ОСНОВІ РОМАНУ “ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ”)

О. М. Литвин

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка 57;
тел. +380(342)59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті розглянуто питання особливостей авторського стилю. Основну увагу акцентовано на композиційній, пейзажній, педагогічній характеристиках. Важливе місце посідає питання творення образів у трилогії Всеволода Нестайка.

Ключові слова: *дитяча проза, композиція, інтертекстуальність, пейзаж, оповідач, трилогія, стиль, засоби мовотворення.*

На сучасному етапі дуже важко уявити всю українську літературу, та й взагалі літературу будь-якого народу, без дитячої прози, оскільки саме в дитячому віці та і з дитячої літератури формується майбутній світогляд дитини. Українська література початку ХХ ст. відзначилася достатньою кількістю творів, адресованих дітям. Сюди можна віднести і казки, які відтворюють вигаданий письменниками фантастичний світ, і водночас, окрім естетичного задоволення, навчають гідних людських чеснот. Як відзначається в Довіднику «Українські письменники», до таких належать, наприклад, «прозові казки Василя Короліва-Старого «Потерчата» і «Хуха-Моховинка» або віршовані казки Василя Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон» чи «Подорож у країну Навпаки». І великі пригодницькі повісті про дружбу, взаємодопомогу, доброту, наприклад, трилогія Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки» або казкова повість Віктора Близнеця «Женя і Синько»» [11, с. 296].

В. Нестайка по праву можна назвати патріархом української дитячої літератури, бо на його казках, оповіданнях виросло не одне покоління школярів. Не випадково відомий дитячий письменник Анатолій Костецький назвав його «монополістом, творцем і владарем казкових країн у нашій літературі, яка твориться для дітей» [6, с. 5]. Усі його книги, на диво, цікаві та захопливі. У них звичайні діти, із простих родин потрапляють у незвичайні пригоди. Сам автор навіть у своїх казках відкидає моралізаторське підґрунтя і виступає просто добрим другом, супутником, інколи не нав'язливим радником. Письменник, на жаль, належить до того покоління, дитинство якого було понівечене війною. Зго-

дом, коли дитячі роки залишилися за плечима, автор згадував, що йому нестерпно хотілося повернутися назад у дитинство – догратися, добешкетувати, досміятися... «Та нема у часу дороги назад. Час іде тільки вперед... Ні, все-таки вона є, та дорога... Вона пролягає через уяву, фантазію. І я почав подумки повертатися у дитинство» [5, с. 9]. Можливо, такі своєрідні екскурси в минуле, яскрава візуалізація бажаного та омріяного дитинства, якого у хлопця ніколи не було, і стали своєрідним поштовхом до написання дитячих творів, які настільки реальні, що мимоволі навіть дорослі вірять у них.

«Тореадори з Васюківки» – своєрідний гімн дитячої прози. Хто ж не читав цього захопливого і напруженого чтива, і хто не пройшов із головними героями весь їхній шлях, хто не викупався у їхній сільській річці і навіть не посмакував славнозвісною васюківською рибною юшкою, той не відчув смаку дитинства. Так, реалістичність відтворення є особливістю індивідуального стилю автора. Проте не будемо одразу заглиблюватися в деталі, почнемо від самого початку.

У центрі події два хлопчики: Ява Рень та Павлуша Завгородній. Автор цілком свідомо використовує розповідь від першої особи – від імені Павлуші (в III частині розповідь ведеться вже від імені Яви Реня), оскільки саме такий прийом наративної оповіді викликає своєрідну довіру, і ти мимоволі стаєш не просто читачем, а ніби співучасником, другом, товаришем головних персонажів. Увесь твір просякнутий нотками гумору та іронії, тому навіть початок відразу змушує читача посміхнутися: «*От знайдібіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся*» [7, с. 7] або «*Вони ще мені умови ставлять, вишкварки!*» [7, с. 7]. Письменник вирішив вмонтувати інтригу на самому початку, а не всередині, як буває зазвичай, чим одразу зацікавлює читача і зосереджує увагу. Комічні та гумористичні ситуації – це, безумовно, велика заслуга мовного розмаїття. І де тільки в автора береться така фантазія? «Знайдибіда, авантюрист шмаркатий!», «убоїще», «катові гаспиди» – і це далеко не повний перелік іменувань, якими дід Варава щедро обдаровує хлопців, хоча, на перший погляд, їхні наміри благородні та безкорисливі. «Хлопці-підлітки, допитливі, енергійні, цікаві до всього нового, кмітливі, винахідливі, любителі гумору. Автор не ідеалізує своїх головних героїв роману васюківських тореадорів Яву Реня і Павлушу Завгороднього, які завжди мають благородні, світлі наміри, але через малий досвід і брак знань потрапляють у прикрі, смішні ситуації. Вони постійно намагаються стати героями, а тільки те й роблять, що обманюють, обдурюють» [8, с. 64]. Автор свідомо описує до деталей кожен день героїв, не опускаючи жодної дрібниці, звертаючи увагу навіть на імена хлопців та клички тварин. Такі оніми мають позиційне значення у трилогії, оскільки саме в них, на нашу думку, автор проявив весь свій письменницький хист. Один із головних персонажів має повне ім'я – Іван, проте у творі цього не просте-

жується. Друзі, знайомі, батьки називають його Явою. Таке своєрідне каламбурне обігрування імені призводить до комічного сприйняття: *«Мабуть, вам дивно, що за ім'я таке – Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я – Ваня», а вийшло «Ява»...»* [7, с. 8]. Доволі цікавою видається кличка простої, проте *«п'ятипудової льохи»* [7, с. 7] Манюні. Іменник у своїй внутрішній формі містить здрібнілі, зменшені поняття, а тут доволі сита свинка. Таке оксиморонне поєднання двох понять створює комічний ефект. Корова у звичайних сільських хлопців носить поважну кличку *Контрибуція* за аналогією до слова *конституція*. Така паронімічна назва теж є своєрідним гумористичним прийомом. Для двох друзів корова виступає майже людиною, наділеною людським розумом, почуттями та діями, тому хлопці ведуть з нею діалоги, наче з особою: *«Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!»* [7, с. 15].

Як влучно зауважила І. Денисовець, «у трилогії письменник органічно поєднує суцільне художнє полотно, авторську мову і мову персонажів, яка дозволила авторові відтворити найтонші нюанси характерів Яви і Павлуші, повноту зображення найрізноманітніших ситуацій, пригод, побуту, звичаїв, розширила жанрову палітру трилогії про пригоди двох друзів, надала їй яскравого колориту» [2, с. 2]. І справді, завдяки вдало підібраній мовній палітрі, авторові вдалося відтворити час, місце, соціальний статус, характери головних героїв. З вуст діда Варави лунають соковиті оказіональні сполуки, що свідчать про оригінальність та непересічність цієї особистості, яка виходить за рамки буденності: *« – Ще не скінчили, анциболотники? – так несподівано гримнув ззаду дід Варавка...»* [7, с. 15]; *«Прийшов я з Пісок – уже вечоріло. Було б на ранок пошуки відкласти, та на душі неспокоїно: «Уже два дні отой жовтодзьоб сам у плавнях»»* [7, с. 172].

Ще однією доволі цікавою особливістю індивідуального стилю В. Нестайка є побудова самої композиції твору. Як згадувалося вище, оповідь ведеться від першої особи. На перший погляд видається, що розділи мали б не мати між собою логічного зв'язку, бо й справді у тексті є різного роду ретроспективні відхилення, авторські ремарки та спогади. Проте письменник настільки точно і послідовно подає нам нові факти, що вони мають між собою своєрідний асоціативний зв'язок. Наприклад, розповідь про створення аматорського театру у Васюківці, постановку *«Ревізора»* не є цілковитою, оскільки переривається спогадами про те, звідки виникла сама ідея створення цього театру. Наступні декілька розділів описують про літні канікули друзів, коли вони відпочивали у Києві, про те, як вони опинилися на кіностудії і знімалися в кіно. У третій частині також є ретроспективні епізоди, коли Ява пригадує, чому він посварився зі своїм найкращим другом: *« І от ці прекрасні люди посварилися. Мало сказати посварилися – побили горишки. Та як! На дріб-*

нюсінські черепочки, що й не збереш, і не склейш. [...] Як же це сталося... Мабуть, доведеться все по порядку» [7, с. 355-356].

Окрім того, у тексті є вставні історії: легенда про Горбушину моголу, історія про дот часів Другої світової війни. Як стверджує Л. Овдійчук, «таке зміщення подій у часі і просторі дає читачеві інформацію про історію села, а також створює додаткові мотиви для пригод Павлуші і Яви. Невтомна фантазія автора через Яву (переважно) і Павлушу постійно продукує ідеї, які стають точкою відліку нових несподіванок» [9, с. 11]. Події у трилогії відбуваються одночасно в різних місцях. До прикладу, коли Ява перебуває на «безлюдному» острові, то Павлуша в той час займається іншими справами на території села. Такий авторський прийом дає можливість не втратити основну нитку події і ніби зіставити вчинки двох друзів. У трьох частинах є своєрідна кульмінаційна точка відліку – «мінізав'язка, кульмінація, розв'язка, окрім того, у кожній з трьох частин є найбільш напружений епізод (кульмінаційний), який кардинально впливає на подальшу долю героїв» [9, с. 11]. У першій частині таким епізодом можна вважати неприхід Івана Реня на іспит: «Я пишу механічно, навіть не думаючи, що пишу. І мені зовсім не страшно, я зовсім не думаю про екзамен. Я думаю про Яву. Де він? Що з ним? Не прийти на екзамен! На перший у житті екзамен! Це просто не вкладається в голову!» [7, с. 64]. Слід визнати, що цей момент був таки найбільш напруженим, оскільки далеко до цього автор постійно наголошував на важливості такої події у житті хлопців.

Письменник майстерно підійшов до відтворення згаданої ситуації, бо перед цією фатальною несподіванкою В. Нестайко зумисно і цілком свідомо не дав жодної преамбули чи прологу, щоб зберегти «ефект несподіванки». У другому розділі кульмінаційний момент пов'язаний із чужим годинником, який хлопці мимоволі присвоїли собі: «Ой! Треба ж годинник покласти! – зойкнув я, тільки тепер згадавши, що все це тримаю його в руці. Кинулися ми з Явою назад. Туди-сюди поткнулися. А де ж сірі штани? Нема сірих штанів. Може, не тут, може, лівіше... І там нема... Ой лишенько!» [7, с. 222]. І знову майстерно відточена манера авторського стилю дала змогу досягти кульмінаційного напруження, здавалося б, у такому епізоді, де її навіть не очікуєш. І остання, заключна третя частина, також має найбільш напружену «точку кипіння», вона пов'язана з несподіваною повинню у селі, у якому, на перший погляд, не відбувається нічого негативного та злого, не враховуючи дрібних капосстей двох друзів: «Аж ось попереду спалахнули два світлих ока – фари. І перше, що я побачив у світлі, – це тин і воду. Вода хвилиною накочувалася і розбивалася об тин, а він хитався і хилився. Потім біля тину з'явилася постать по пояс у воді, з телевізором на голові. У світлі фар мокрий од дощу екран виблискував величезним страшним оком – лупатим і більмуватим» [7, с. 451]. Такі різновекторні епізоди вкотре доводять, що В. Нестайко таки знається на композиційній побудові тексту, про що

свідчить вміло відточена особливість художнього стилю. Він настільки впевнено і синхронно маніпулює часовим простором, що навіть не відчувається цього переходу: від одного моменту до цілковито протилежного: «Оцей індивідуальний нестайківський часопросторовий континуум (мандрувати у просторі й часі за допомогою уяви та фантазії) став домінантним засобом організації сюжету» [1, с. 65]. Такий прийом увінчується цілковитим успіхом, певно, лише в дитячій прозі, бо саме дитяча уява дозволяє творити найрізноманітніші фантастичні пригоди та картини, що в дорослому віці сприймалися б як цілковита нісенітниця: «Така композиція інтригує читача, утримує увагу, водночас вона забезпечує втілення авторської ідеї: дружба – найбільша цінність, яку зберегли хлопці, незважаючи на випробування, перешкоди, помилки, промахи. Розповідь від першої особи дозволяє автору умотивувати задуми, вчинки, дії головних персонажів» [9, с. 11]. Локальний простір та часовий «хронотоп пригод» дали можливість В. Нестайку досягти потрібної переконливості у зображенні. Слід звернути увагу на таку особливість манери авторського стилю, як надмірна, проте доречна пейзажність. Своєрідні пейзажні замальовки, які можна назвати ще й озвученими, бо відтворювана картина не тільки зорова, а ще й слухова, ніби олюднена, і є своєрідним віддзеркаленням настрою головних героїв: *«Ранок був сонячний і лискучий, як нові черевики. Не ранок, а пісня. Та серце моє не співало, ні. Прокинувшись, я одразу згадав Яву»* [7, с. 70].

Слід зауважити, що окрім письменницької майстерності, композиційної хитрості та пейзажної умілості, В. Нестайко проявив себе як доволі вправний педагог: «Нестайко знайшов ключик до сердець юних читачів. Ключик той відмикав, сказати б, ігрову педагогіку. Тому й головним у його творчості стали веселі пригоди, витівки, комічні сценки, гумористична мова. Все це, зрештою, й породжує отой педагогічний ефект – не силового виховання добра» [4, с. 4]. Автор без нав'язливості запрошує дитину у мандри до країни, витвореної фантазією, проте принадної та звабливої. І дитина з довірою сприймає таке щире запрошення і починає існувати у ній за тими канонами, які створив автор.

Та вже і не зовсім таки «дитинячий» світ зобразив письменник. Із вуст маленьких героїв звучить в'їдлива, хоч і жорстока правда, діти розумні і надто вигадливі на свій вік. Їхня мова подекуди нагадує мову двох дорослих людей, які дискутують про справи масштабної вартості. Наприклад, Павлуша згадує, як він *«Витяг човна на берег. І одразу заходився лагодити його. До обіду пропанькався, але всі дірки заново зашпаклював і просмолив добряче»*. [7, с. 130]; *«Я не кажу, що робив те, що треба було робити: чистив свинарник, рубав дрова, порався в саду і на городі»* [7, с. 86]. Вони, окрім хуліганських витівок (зачеплення на сільську антену дідових штанів, метро під клунею, собака із шкільним дзвіночком), вміють завзято працювати і виходити із будь-якої ситуації, не опускаючи рук.

Не останньою ключовою рисою тексту В. Нестайка є його інтертекстуальність, тобто здатність взаємодіяти і алюзійно перегукуватися із іншими літературними сюжетами: «будь-який текст може вступати в діалог з іншими текстами за допомогою міжтекстових взаємозв'язків, які Ж. Женет класифікував таким чином: інтертекстуальність, як «співприсутність» в одному тексті інших текстів; паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовка, епіграфа, післямови; метатекстуальність як коментуюче або критичне посилання на протекст» [3, с. 219]. У трилогії В. Нестайка обігруються три відомі тексти, взяті із джерел світової літератури. Перший – Марка Твена «Пригоди Тома Соєра та Гекльбері Фіна». Цей перегук практично наскрізний, оскільки маємо теж двох героїв, які не можуть без пригод і ніколи не сидять на місці, проте найбільш яскраво виражений він у другій частині. Пригода, яка трапилася на кладовищі інтертекстуально співвідносить тексти американського й українського письменників: «Том Соєр та Гек Фін мали на меті перевірити засіб проти бородавок, проте стали свідками вбивства. Про цю подію і згадують Ява з Павлушею: *«То боягузи, заячі душі, повидумували, що на кладовищі вночі страшно... Пам'ятаєш, Том Соєр і Гек Фін теж ходили вночі на кладовище»*» [10, с. 268]. Другий – «Пригоди Робінзона Крузо» Данієля Дефо. Цей перегук яскраво виражений, коли Ява Рень вирішив переселитися на безлюдний острів, перед цим прочитавши згаданий вище роман англійського письменника: « – *Не пропаду, – впевнено сказав Ява і витяг з-під сорочки книжку. – От живе же чоловік на безлюдному острові – і нічого. Не пропав.*

– *Що за книжка? – питаю.*

– *«Пригоди Робінзона Крузо». Читав?*

– *Не пам'ятаю... Може, й читав. Що це за Кукурузо?»* [7, с. 109].

Такі фрагменти перегукуються із відомим романом про Робінзона Крузо, ба більше, наш український «Кукурузо» навіть намагався вести себе так, як американський герой: вів щоденник, намагався вижити в умовах без цивілізації, жив у курені. І наостанок – присутність М. Гоголя у трилогії. У другій і третій частинах відчувається вплив таких текстів, як «Ревізор» та «Повість про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» М. Гоголя. «Саме гоголівський текст у трилогії найбільше використовується цитатами. Наприклад, у міркуванні Павлуші щодо ролі у виставі введена цитата з гоголівських приміток для акторів: *«Я вважав, що ця роль [Хлестакова. – С. Б] якраз для мене. Сам Гоголь пише, що Хлестаков – тоненький, худенький... без царя в голові... неспроможний зупинити постійної уваги на якій-небудь думці...»*» [10, с. 270]. Так письменник досяг максимальної переконливості та схожості, що дало можливість зробити його трилогію безсмертною одою дитинства.

Отже, трилогія В. Нестайка «Тореадори з Васюківки» – це майстерно виписана та змальована епоха дитинства двох сільських хлопців, для яких дружба та відданість були найвищими показниками людяності. Особливості художньої прози автора проявилися на кількох рівнях: гумористичному, композиційному, педагогічному, інтертекстуальному та на рівні творення художніх образів. До кожного із вищезгаданих ярусів можна ще й додати проміжні: позасюжетні елементи, авторські ремарки, засоби художнього увиразнення, мовностильові прийоми. З допомогою всіх цих ресурсів автор зумів досягти такої точки письменницької майстерності, якої не кожному вдається досягти. А все тому, що В. Нестайко дуже добре володіє не лише текстом, а ще й увагою та серцем дитини. Саме через це його твори захоплюють та інтригують читачів.

Література

1. Гарачковська О. Сюжетно-образна структура казок Всеволода Нестайка. Київська старовина. 2008. № 5. С.65–67.
2. Денисовець І.В. Мовні засоби гумору в трилогії «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка. Імідж сучасного педагога. 2009. №1/5. С.48–51.
3. Ильин И. Интертекстуальность. И. Ильин. Современное зарубежное литературоведение: энциклопед. справ. М. 1996. С.215–221.
4. Костюченко В. Всеволод Нестайко – творець тореадорів. Сільські вісті. 3 лютого 2005.
5. Нестайко В. В Країні Сонячних Зайчиків: Повісті-казки. К.: Белкар, 2007. 256 с.
6. Нестайко В. Казкові пригоди і таємниці: Повісті-казки. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2006. 448 с.
7. Нестайко Н. Тореадори з Васюківки. Трилогія про пригоди двох друзів. В. Нестайко. К.: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». 2004. 543 с.
8. Ніколашина Т. Комічні ситуації у трилогії Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки». Наукові праці. Літературознавство. Випуск 228. Том 240, 2014.
9. Овдійчук Л. Всеволод Нестайко – майстер пригодницької прози. Українська література в загальноосвітній школі. № 2, 2015. С 35–38.
10. Салюк Б. Інтертекстуальні аспекти трилогії В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Волинь філологічна: текст і контекст. 2009. Вип. 7. С.265–271.
11. Українські письменники. Довідник. К: Велес, 2013. 368 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 21.10.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Аркушиним Г.Л.*

**FICTIONAL PECULIARITIES OF VSEVOLOD NESTAİKO'S
PROSE FOR CHILDREN (ON THE BASIS OF THE NOVEL
"TOREADORY Z VASIUKIVKY")**

O. M. Lytvyn

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature; 76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342)59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

The article examines the issue of peculiarities of the authorial style. The principal attention is focused on compositional, landscape, pedagogic characteristics. The problem of creating images in the trilogy by Vsevolod NESTAİKO takes an important place.

Key words: *children's prose, composition, intertextuality, landscape, narrator, trilogy, style, means of language creating.*